

УДК 343.1:340.61/65

Г.К. ТЕТЕРЯТНИК, Донецький юридичний інститут МВС України

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІЗОЛЯЦІЙНИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ДО ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ПРОВАДЖЕННЯ ПО ЗАСТОСУВАННЮ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Ключові слова: особа щодо якої здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, психічний розлад, ізоляційні запобіжні заходи, затримання, взяття під варту

Під час застосування до осіб запобіжних заходів у кримінальному судочинстві на належному рівні мають бути забезпечені їх права і законні інтереси, адже відповідно до ст.3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України визначені підстави, умови, цілі та порядок застосування запобіжних заходів до підозрюваного, обвинуваченого та підсудного, натомість не міститься жодної норми, яка би визначала порядок їх застосування до осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ). Не вирішеними залишаються питання щодо підстав, порядку обрання та особливостей умов утримання осіб під час застосування найбільш правообмежувачих запобіжних заходів – затримання та взяття під варту до вищезазначеної категорії осіб.

У ст.148 КПК України визначається коло осіб, до яких можуть бути обрані запобіжні

заходи. До них відносяться підозрюваний, обвинувачений, підсудний та засуджений. Особа, щодо якої здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, до кола цих осіб не входить. Провадження у справах цієї категорії належить до особливих видів проваджень, тому під час застосування запобіжних заходів мають враховуватись особливості процесуального статусу, психічного стану осіб щодо яких здійснюється зазначене провадження. Усе вищенаведене обумовлює актуальність обраної теми.

Проблеми застосування запобіжних заходів до осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру розглядалися у роботах С.Є. Віцина, О.І. Галагана, П.С. Елькінд, П.О. Колмакова, Л.Г. Татьяніної та ін. Але окремі теоретичні питання застосування ізоляційних запобіжних заходів щодо визначеної категорії осіб, особливості їх утримання на цей час залишаються не визначеними. Виходячи з цього, метою статті є отримання наукового результату у вигляді визначення напрямку вдосконалення порядку застосування запобіжних заходів, підстав та умов утримання зазначених осіб під час ізоляції від суспільства.

Спираючись на норму ч.1 ст.417 КПК України, яка регламентує порядок досудового провадження у справах зазначеної категорії, відсилає до ст.ст.148–222 КПК України, слід звернути увагу на те, що запобіжні заходи до зазначених осіб обираються на загальних підставах та порядку. У роз'ясненнях Верховного Суду України питання щодо застосування запобіжних заходів до таких осіб, вирішено досить нечітко. Зокрема, у ч.15 Постанови ПВСУ № 7 від 03.06.2005 року, зазначається, що суд, приймаючи рішення про призначення особі ПЗМХ повинен у відповідній ухвалі (постанові) зазначити «про скасування з часу доставки (прийому) неосудного до цього закладу запобіжного заходу (якщо останній був застосований)» [1]. Розуміння змісту вказаної постанови дає можливість зробити висновок,

що запобіжний захід може як застосовуватись, так і не застосовуватись до особи щодо якої здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ. Натомість, у якому порядку приймається рішення у законодавстві не визначено. У зазначеному випадку доцільним вважаємо розглянути думки процесуалістів, щодо можливості застосування запобіжних заходів до таких осіб.

П.С. Елькінд констатує, що застосування запобіжних заходів до неосудних є неможливим [2, с.60–61]. Л.І. Петрухін вважає, що до душевнохворих, які представляють небезпеку для себе та оточуючих може бути застосований лише один запобіжний захід – взяття під варту (у лікарняних умовах), адже зміст та значення інших запобіжних заходів для душевнохворого його незрозумілими, і вони не утримають його від суспільно небезпечної поведінки [3, с.119]. О.І. Галаган вважає, що до осіб з психічним розладом, які вчинили суспільно небезпечне діяння, недоцільним є застосування підписки про невиїзд, а затримання, утримання під вартою, особиста порука та ін. заходи, можуть застосовуватись [4, с.46–48]. Отже, серед процесуалістів відсутня єдина думка щодо можливості та виду запобіжного заходу, який може бути застосований до особи, відносно якої ведеться провадження по застосуванню ПЗМХ.

На нашу думку, у кримінальному процесі запобіжні заходи є, в першу чергу, засобами досягнення конкретних цілей, визначених у ч.1 ст.148 КПК України, які, в свою чергу, виступають умовами для реалізації завдань кримінального судочинства. Тому застосування, вибір виду запобіжного заходу, повинен відповідати критеріям оптимальності відносно цілей та допустимості, відносно суб'єкта та тієї правової ситуації, у якій цей захід застосовується.

Звернімось до обрання зазначених заходів щодо особи, відносно якої здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ і які носять фізично-примусовий характер – затримання та взяття під варту.

Затримання є тимчасовим запобіжним заходом (ст.115 КПК) і, на нашу думку, воно повинно застосовуватись до осіб, відносно яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру. З метою реалізації процесуальних гарантій цього запобіжного заходу, слідчий зобов'язаний не тільки скласти протокол затримання, роз'яснити затриманому його права та направити повідомлення про затримання до відповідних органів, а й повідомити про це медичну установу. На нашу думку, якщо буде затримано особу щодо якої здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, її огляд лікарем-психіатром є обов'язковим, адже необхідно визначити її психічний стан, необхідність надання медичної допомоги, можливість утримання її разом із здоровими особами та ін. Це стосується і осіб, щодо яких здійснюється провадження на загальних підставах, але які виявляють ознаки психічного розладу. Наведена нами думка є розвитком думки, яку висловлює С.Є. Віцин. Учений зазначає, що затримання завідомо душевнохворої особи можливе лише за умови освідкування лікарем-психіатром [5, с.2].

Отже, на нашу думку, доцільно закріпити у відповідній нормі обов'язкове повідомлення медичної установи та обов'язкове проведення освідкування лікарем-психіатром, у випадку затримання особи із психічним розладом.

Окрему увагу слід приділити умовам та підставам застосування ізоляційних запобіжних заходів до зазначених осіб. У ч.1 ст.155 КПК України зазначено, що «Взяття під варту як запобіжний захід застосовується в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі і на строк не більше трьох років». Особи, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, вчиняють суспільно небезпечні діяння, за які не несуть покарання, а можуть

тільки підлягати ПЗМХ. Слідчий зобов'язаний кваліфікувати, під яку статтю Кримінального кодексу підпадають ознаки суспільно-небезпечного діяння. О.І. Галаган висловлює думку, згідно з якою цей запобіжний захід може обиратись, незалежно від того, яке покарання передбачає норма кримінального закону, під ознаки якого воно підпадає [4, с.46]. На нашу думку, визначення в якості підстави для застосування взяття під варту – вчинення злочину, за яке передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки, головним чином, відображає ставлення законодавця до суспільної небезпеки цієї особи, можливості ухилитися від слідства і суду, перешкоджати досягненню істини в кримінальній справі, що вимагає надання можливості слідчим органам максимально обмежити її права і свободи. Як справедливо стосовно цього зазначає Л.М. Лобойко – заходи процесуального примусу застосовуються не у зв'язку із вчиненням особою злочину, а у зв'язку із можливою неналежною поведінкою осіб, до яких застосовуються, під час провадження у справі [6, с.125]. Тому при оцінці можливості застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тяжкість діяння виступає головним показником суспільної небезпечності особи. Натомість, як виключення цей захід може бути застосований і у справах про злочини, за які законом передбачено менш суворе покарання.

Умови застосування запобіжних заходів можна поділити на дві групи: обставини, які характеризують особистість та обставини, які характеризують злочин. При цьому у нормі про взяття під варту останні обставини складають у процесуальному сенсі «негативне об'єктивне ставлення». Тобто, виходячи із тяжкості вчиненого злочину, особі об'єктивно ставляться неблагонадійність, суспільна небезпечність, здатність оказувати протидію тощо [7, с.62-64]. На нашу думку, обранню цього запобіжного заходу відносно осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, має передувати не тільки оцінка сус-

пільної небезпечності вчиненого особою діяння, а й оцінка її психічного стану, його небезпечності для суспільства та самої особи, медичних показників, а також інших індивідуальних якостей. Стосовно цього доцільно навести думку В.О. Михайлова, який окрім фактичних та юридичних підстав наводить класифікацію, відповідно до якої такі підстави поділяються на: загальні, особливі та одиничні підстави. У кожному випадку обрання до осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, запобіжного заходу, окрім загальних та особливих підстав, слідчий повинен звертатися і до одиничних підстав, до яких належать специфічні, неповторні особливості, порівняно із загальними та особливими обставинами, такі особливості, які нерідко складають їх унікальну якісну кількісну визначеність [8, с.46–47].

На нашу думку, здебільшого такими обставинами будуть ступінь та характер психічного розладу, який впливає по-перше, на здатність особи здійснювати належну процесуальну поведінку, по-друге, на можливість її перебування в умовах СІЗО.

Зазначені підстави повинні враховуватись і судом (суддею) під час винесення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Незважаючи на те, що особа, щодо якої здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, не притягається в якості обвинуваченого, на момент обрання цього запобіжного заходу, має бути зібрана достатня кількість доказів, які підтверджують вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки конкретної статті Кримінального кодексу. Взяття під варту, як показали опитування слідчих 41 (26,97% із 152 опитаних), вважається ними найефективнішим запобіжним заходом, який може застосовуватись до осіб, відносно яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру.

Натомість практика застосування цього заходу не у повній мірі відповідає принципам,

затвердженим у міжнародних правових актах, ратифікованих в Україні. Зокрема, у правилі 6.1 Мінімальних стандартних правил ООН (так званих – Токійських правилах), зазначено, що попереднє утримання під вартою має використовуватись у судочинстві в кримінальних справах в якості крайнього заходу [9]. У відповідних положеннях Рекомендації № R (87)3 Комітету Міністрів щодо Європейських пенітенціарних правил (ухвалена Комітетом міністрів 12.02.1987 року на 404-му засіданні заступників міністрів) зазначається: «100.1. Осіб, яких визнано такими, що страждають на психічні хвороби, не можна тримати під вартою у пенітенціарних установах, і мають вживатися заходи з якнайшвидшого переведення їх до відповідних закладів для психічно хворих.

Мають існувати спеціалізовані заклади або відділення під медичним керівництвом, які повинні здійснювати спостереження та лікування ув'язнених осіб з іншими тяжкими психічними захворюваннями чи патологіями. Медична чи психіатрична служба пенітенціарних установ має забезпечувати психіатричне лікування всіх ув'язнених осіб, які потребують такого лікування».

На сьогодні, незважаючи на те, що у Законі України «Про попереднє ув'язнення» міститься стаття, яка визначає роздільне утримання окремих категорій осіб (ст.8), у ній відсутня норма щодо відокремленого утримання осіб, які мають психічні розлади різних ступенів, від психічно здорових осіб. Крім того, медичне обслуговування затриманих із психічними розладами здійснюється не на належному рівні. Про це свідчить той факт, що умови утримання осіб із психічними розладами у слідчих ізоляторах розглядалися Європейським судом по правам людини у справах «Горшков проти України» та «Кучерук проти України» [10]. Світова та європейська спільнота і в інших документах звертала увагу України на необхідність вирішення питань, пов'язаних із створенням умов для утримання осіб із психічними розладами. У відповідній частині доповіді Європейського Комітету із запобігання

тортурам (далі – СРТ) [СРТ/Inf (2004) 34] про результати візиту до України, проведеного з 10 до 26 вересня 2000 року, зазначено: «СРТ наголошує, що всі ув'язнені особи, які страждають на психічні хвороби, включаючи осіб, засуджених до довічного ув'язнення, мають перебувати під спостереженням і отримувати лікування в медичному закладі, відповідним чином обладнаному та укомплектованому кваліфікованим персоналом... Переведення психічно хворих в'язнів до відповідного психіатричного закладу має розглядатися як першочергове завдання» [10; 11, с.24–28].

Отже, для застосування взяття під варту до осіб, відносно яких здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, в Україні мають бути створені відповідні умови для утримання осіб з психічними розладами у СІЗО, які б відповідали нормам міжнародного законодавства та забезпечували як права самих осіб, так і безпеку інших.

Стосовно необхідності створення спеціальних місць для утримання осіб з психічними розладами, у разі застосування до них запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, слушну пропозицію уже майже 20 років назад висловлював О.І. Галаган. Він пропонував створити у слідчих ізоляторах спеціальні приміщення, у яких під наглядом лікарів-психіатрів утримуватимуться особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння [4, с.47].

Насправді, вважаємо, що створення таких камер, відділень у СІЗО зняло б низку проблем, пов'язаних із наданням психіатричної допомоги та відповідному утриманні осіб з психічними розладами. Необхідно внести доповнення в Закон України «Про попереднє ув'язнення» та відомчі нормативно-правові акти, визначивши спеціальні місця та порядок утримання і надання медичної допомоги, інших гарантій особам, які мають психічні розлади та щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту [12].

Під час винесення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, суддя зобов'язаний враховувати не

тільки підстави, які характеризують суспільну небезпечність особи, а й характер, ступень та рівень її психічного розладу. Доцільною вбачається нам також участь спеціаліста психіатра під час розгляду у суді питання про застосування взяття під варту до особи, що має психічний розлад.

Таким чином, необхідно привести українське законодавство у частині тримання під вартою осіб щодо яких здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, у відповідність до європейських напрямів розвитку.

Проектом Кримінального процесуального кодексу України (зареєстр. за № 9700 від 13.01.2012 р.) передбачається можливість застосування тільки таких запобіжних заходів як: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї при обов'язковому лікарському нагляді; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст.508 Проекту Кримінального процесуального кодексу України) [13]. На нашу думку, закріплення у процесуальному законодавстві порядку застосування такого запобіжного заходу до осіб щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, як поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, є позитивним зрушенням у напрямку охорони прав і законних інтересів цих осіб та одночасно якісного та ефективного виконання завдань кримінального судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»: від 03.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v000770005/print1309951833825333>.

2. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процес-

суальном праве / П. С. Элькин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 143 с.

3. Петрухин Л. И. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / Л. И. Петрухин. – М. : Наука, 1989. – 256 с.

4. Галаган А. И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми : учебно-практическое пособие / Галаган А. И. – К. : Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1986. – 82 с.

5. Вицин С. Е. Принудительные меры медицинского характера : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / С. Е. Вицин. – М., 1970. – 23 с.

6. Лобойко Л. М. Императивный метод криминально-процесуального права : монография / Л. М. Лобойко. – Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 196 с.

7. Васильева Е. Г. Меры уголовно-процесуального принуждения : монография / Е. Г. Васильева. – Уфа : Изд-во Башкирск. гос. ун-та, 2003. – 136 с.

8. Михайлов В. А. Меры пресечения в российском уголовном процессе : учеб. пособие. / В. А. Михайлов. – М. : Право и Закон, 1996. – 304 с.

9. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) : Резолюция 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН : от 14.12.1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_907.

10. Європейські в'язничні правила [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/torture/prisrule.html>.

11. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини щодо України – 2007. – Харків : Права людини, 2010. – 388 с.

12. Закон України «Про попереднє ув'язнення»: від 30.06.1993 р., № 3352-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.

13. Проект Кримінального процесуально-го кодексу України : реєстр. № 9700 від 13.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42312.

Тетерятник Г. К. Проблеми застосування ізоляційних запобіжних заходів до осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру / Г. К. Тетерятник // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 977–982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12tgkzmx.pdf>

Досліджуються окремі проблеми застосування ізоляційних запобіжних заходів до осіб щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, їх утримання, вносяться пропозиції щодо удосконалення законодавства, яке регламентує застосування ізоляційних заходів щодо зазначеної категорії осіб.

Тетерятник Г.К. Проблемы применения изолирующих предупредительных мер к лицам, в отношении которых ведется производство по применению принудительных мер медицинского характера

Исследуются отдельные проблемы применения изолирующих мер пресечения к лицам, в отношении которых ведется производство по применению принудительных мер медицинского характера, их содержания, вносятся предложения по усовершенствованию законодательства, регламентирующего применение изолирующих мер в отношении таких лиц.

Teterjatnik G.K. The Problems of Isolating Preventive Measures to Individuals in Respect of which Proceedings are Conducted on the Application of Compulsory Medical Measures

The separate problems of application of isolating measures of suppression are investigated to the persons who a production on application of the forced measures of medical character, their maintenances, is conducted in regard to, brought in suggestion on the improvement of legislation, regulating application of isolating measures in regard to such persons.